

"ואם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה" - האמנם?

**דיון בעניין הכנסת עצמו לספק סכנה כדי להציל עצמו או חברו מודאי
סכנה**

מבוא

בבואנו לעסוק במדע הרפואה עלינו לנקוט בזהירות ובאחריות מרובה. שלא כבמדעים אחרים, אין מדובר במסלולו של אלקטרון או בחישוב כח הגרויטציה של כדור הארץ. במדע הרפואה עוסקים אנו בחיי אדם, בעולם שלם של מחשבות, של רגשות ושל מאוויים, במשפחה, בידידים ובאנשים שכל עולמם מוטל על כף המאזניים, כפשוטו.

עם התפתחות הטכנולוגיה נפקחות עינינו לראות דברים, שבעבר לא נודע קיומם, ועולה המיומנות והמסוגלות לפתור בעיות, שנחשבו כבלתי פתירות. הקב"ה זיכנו, ואפשרויות הגילוי המוקדם והריפוי גדלות. הסיכויים להחלים מאותן מחלות, שבעבר הלא רחוק היו גזירת הגורל, עולים, והמחקר והתגליות מתפתחים ללא הרף.

אולם הדרך להגיע לתרופות הנכונות ולדרכי הטיפול האופטימליות, אינה סוגה בשושנים. לעתים במשך תקופה משתמשים בתרופות בלא להיות מודעים לסכנות ולתופעות-הלוואי שלהן. המחיר להוסר ידיעה זה הוא כבד, ולעיתים אף עולה בחיי אדם. יותר מכך גם לאחר שנמצאות התרופות, והדרך לטיפול ידועה, ההחלמה איננה בטוחה, ומצבו של החולה עלול להחמיר ואף להגיע למות. ישנם מצבים מורכבים בהם מדובר בסיכון אדם כדי להציל אדם אחר, כמקרה של תרומת איברים. ככל שהמדע מתפתח, ההתלבטויות נעשות מורכבות וקשות להכרעה.

איננו יכולים להתעלם מאותן התלבטויות, ולעצור את התפתחות מדע הרפואה. מעשה כזה הוא בלתי מוסרי, אשר ימנע הצלת חיי אדם.

במאמרנו ננסה לעמוד על ההיבט ההלכתי של בעיות מוסריות אשר להן השלכה מיידית לעולם הרפואה בימינו. המאמר עוסק בשתי התלבטויות אשר חמשתן להן הוא בכך שהנסיון להצלת חיי אדם עלול לגרום למוות. חלקו הראשון של המאמר עוסק בשאלת סיכון האדם למען עצמו, לדוגמא על ידי נטילת תרופה נסיונית

למחלתו. וחלקו השני בסיכון אדם למען חבירו, כגון במקרה שתרומת איבר של אדם אחד יכולה להציל את חיי חבירו.

במאמרנו ננסה לשפוך מעט אור ולחעמיק בנושאים אלו, ומובן, שאין לראות בדברים הלכה פסוקה.

ההבחנה בין טיפול מסוכן לבין טיפול ידוע ומבוקר

הרפואה כוללת דרכי טיפול ושיטות רפוי שונות, מהן ידועות זה שנים רבות ומהן חדשות ועדיין נמצאות בשלבי פיתוח שונים.

וכבר אמרו חז"ל ש"נתנה רשות לרופא לרפאות" (ברכות ס, א). אך האם יכול הרופא להשתמש בכל טיפול העולה במוחו? או שמא ישנם טיפולים שאל לו להשתמש בהם, ולפחות לא בכל מקרה? על אף התקדמותו של מדע הרפואה, עדיין אין ביכולתו של הרופא לצפות מראש מה תהיינה השפעותיו המדויקות של הטיפול בחולה העומד לפניו, שהרי כל אדם שונה במקצת מחבירו, וכל גוף מגיב בצורה שונה לטיפולים אלה. כמו כן בכל תרופה עשויים להיות מרכיבים שיזיקו לחולה בד בבד עם הרפוי ממחלתו, ואי אפשר לדעת מראש מה תהיינה תופעות הלוואי של התרופה ובאיזו מידה הן תפגענה בחולה, אם בכלל.

לדוגמה: חולה הסובל מכאב ראש ומתוך ידע ונסיון מציע לו הרופא לקחת כדור אספירין, ברור שכמעט בכל המקרים כדור האספירין יגאל את החולים מיסוריהם, אך ישנה סבירות אם כי נמוכה מאד, שהחולה העומד לפנינו רגיש לחומרה, שהתרופה מכילה, ובשל כך מצבו עלול להדרדר עקב לקיחת התרופה הנזכרת. האם נגדיר את הטיפול בחולה זה כנסוי, או כטיפול ידוע ומבוקר, שכל רופא יכול לבצעו בלב שקט?

דוגמה נוספת: חולה הסובל ממחלה או פגיעה באחד מאיבריו הפנימיים (כגון שבר או כיב קיבה) וזקוק לניתוח כדי להרפא ממחלתו. הניתוח בימינו הוא דרך טיפול מקובלת ומשתמשים בו גם במקרים בהם אין סכנת מוות לחולה. בכל ניתוח המלווה בהרדמה כללית ישנה סכנה שמצבו של המנותח יחמיר עקב הסתבכויות במהלך הניתוח או עקב ההרדמה. הסתבכויות אלו אף עלולות לגרום למותו של החולה. האם מותר במקרה זה לנתח את החולה אף על פי שללא הניתוח לא תשקף סכנה לחייו? והאם נתיר לבצע ניתוח ליופי לצורך שידוכין?

שאלה נוספת בנידון זה היא על מי תיפול האחריות במקרה של כישלון בטיפול רפואי? האם הרופא צריך לחשוש לפני כל טיפול שהוא מבצע מכך שהוא עלול לפגוע באדם שלפניו בידינו, והוא יחשב להורג בשגגה?

הרמב"ן בחיבורו "תורת האדם" בשער הסכנה מתייחס לשאלת אחריותו של הרופא לטיפול שלא הצליח וגרם למותו של החולה. וזו לשונו: "ויש לומר כיון

שנתנה רשות לרופא לרפאות, ומצוה נמי היא, דרמיא רחמנא עליה, אין לו לחוש כלום שאם מתנהג בחן כשורה לפי דעתו אין לו ברפואות אלא מצוה. דרחמנא פקדיה לרפויי. ליביח אנסיח למטעא... ואין לך ברפואות אלא סכנה מה שמרפא לזה ממית לזה". ובחמשד מוסיף הרמב"ן: "אבל כל שאינו יודע בטיב מלאכה זו לא יחא לו עסק בחן".

נוכל גם למצוא התייחסות לשאלתנו בהלכות שבת ובהלכות מאכלות אסורות, שחתירו חכמים לעבור על איסור כדי לרפאות חולה. אולם ישנה הגבלה בסוג הטיפול, והיא שהרפואה צריכה להיות ידועה. המקור לכך הוא בהגהות הרמ"א שאומר: "וכל חולה שמאכילין איסור צריכים שתחא הרפואה ידועה או על פי מומחה" (שולחן ערוך יורה דעה סימן קנה סעיף ג).

התחלה לדוד (סימן שכח סימן קטן ב) פירש את דברי הרמ"א וכתב: שרפואה ידועה היינו שידועה לרוב בני האדם, שלחולה זה עושין רפואה זו, וכן אם מומחה אומר כן.

וכך כתב הרב שמחה קוק: "כל סיכון שרגילים בו לצורך תיי יום שלנו, אין דינו כסיכון ומותר, ומעשה באשה שרצתה להנתח. ניתוח פלסטי בגופה דבר שאין בו פקוח נפש של חולי וכיו"ב ולצורך ניתוח היה צורך להרדימה ובכל הרדמה יש סיכון מסוים... והורו לה, שכיון שכבר מקובל כי הרדמה נעשית אף לצורך קצת, והסכנה בזה אינה כה חמורה, רשאית לעשות זאת אם תחפוץ" (אסיא כרך ג, תשמ"ג, עמוד 292).

ראינו, איפוא, כי טיפולים, הידועים כמועילים וכמרפאים, מותרים. לעומת זאת עלינו לדון ולבדוק האם ישנם מצבים מסוימים בהם מותר להשתמש בתרופות ובטיפולים, שיש בשימוש בהם רמת סיכון מסוימת. בהמשך המאמר נעסוק בשאלה זו.

סיכון חיי שעה למען חיי עולם של עצמו

אדם החולה במחלה קשה ונותר לו, לדעת הרופאים, רק עוד זמן קצר לחיות. ולדעתם הסיכוי היחידי שאדם זה יבריא הוא באם יעבור טיפול, אלא שישנה אפשרות שהטיפול לא יצליח ואז עלול החולה למות מיד.

האם מותר לרופא לסכן את חיי השעה של החולה ולתת לו את הטיפול בתקוה שיצליח, או שמא נאמץ את הכלל "אין ספק מוציא מידי ודאי", ונעדיף חיי שעה ודאיים על פני חיי עולם מסופקים? ואולי נאמר, שהיות שההתלבטות היא קשה נפעל על פי הסברה האומרת ש"שב ואל תעשה עדיף". בהתלבטות קשה זו צריכים להתמודד גם החולה וגם משפחתו, ובכל הכרעה תרבוץ על המחליט אחריות אנושית מוסרית.

במקורות ההלכה מצויות התיחסויות רבות לבעיה, המוגדרת במינוח: האם חוששין לחיי שעה?

כבר בתנ"ך בספר מלכים מוצאים אנו מצב בו היה צורך לבחור בין חיי שעה ודאיים לבין חיי עולם מסופקים. בספר מלכים ב פרקים ז-א, מסופר על בן חזד מלך ארם שעולה וצר על שומרון. המצב בעיר החמיר מאד והתושבים סבלו מרעב כבד עד כדי כך ששתי נשים עשו ביניהן הסכם ככתוב: "תני את בנך ונאכלנו היום ואת בני נאכל מחר" (מלכים ב ו, כח). בהמשך מסופר: "וארבעה אנשים היו מצרעים פתח השער, ויאמרו איש אל רעהו מה אנחנו יושבים פה עד מתנו, אם אמרנו נבוא העיר והרעב בעיר ומתנו שם, ואם ישבנו פה ומתנו, ועתה לכו ונפלה אל מחנה ארם אם יחינו נחיה ואם ימיתנו ומתנו" (שם ז, ג-ד).

בפני אותם ארבעה מצורעים נצבו שלוש ברירות: א. להכנס לעיר ולמות שם ברעב. ב. להשאר במקומם ולמות ברעב. ג. להסגיר את עצמם למחנה ארם, ולהעמיד את עצמם בפני סכנת מוות מיידית או אולי בפני הצלה שתזכה אותם בחיים ארוכים (אף על פי שהם יהיו במעמד של שבויים). לאחר ששקלו את שלוש האפשרויות החליטו לבחור בשלישית "ויקומו בנשף לבוא אל מחנה ארם" (שם ה). הם בחרו באפשרות של חיים ארוכים ומסופקים והעמידו בסכנה את חיי השעה הודאיים שלהם. נראה, שאותם אנשים פעלו על פי שכלם הבריא והישר, שאמר להם, אם יש עוד סכוי ואפילו שאינו גדול יש לנסות ולזכות בחיים ארוכים אף על פי שקיימת באפשרות זו סכנה גדולה של מיתה מיידית. והיות שהיו הם חולים (בצרעת) ולא היה להם אוכל, ובכל מקרה הם היו מתים ברעב תוך ימים ספורים הם טענו בצדק ובהגיון: "ועתה לכו ונפלה אל מחנה ארם. אם יחינו נחיה ואם ימיתנו ומתנו". ובעזרת ה' נגמר הסיפור בכי טוב. ה' עשה נס, מחנה ארם נס על נפשו, ועל אותם ארבעה אנשים מסופר: "ויבאו עד קצה מחנה ארם והנה אין שם איש... ויאכלו וישתו" (מלכים ב ז, ה-ט).

הגמרא במסכת עבודה זרה (כז, ב) לומדת מסיפור זה שלא חוששים לחיי שעה: "ומנא תימא דלחיי שעה לא חיישינן דכתיב: 'אם אמרנו נבוא העיר והרעה בעיר ומתנו שם, והאיכא חיי שעה אלא לאו, לחיי שעה לא חיישינן'".

נראה לומר, שהגמרא לא לומדת את דין ההלכה מהמקרה במלכים, אלא שהואיל וידועים דיני התורה: "וחי בהם" (ויקרא יח, ה) וכך "ונשמרתם מאד לנפשתיכם" (דברים ז, טו), ועל התורה נאמר "עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר" (משלי ג, יח); מן ההגיון שהתורה רוצה שהאדם יעשה את הדבר שיועיל יותר לשמירה על חייו. הגמרא הביאה אם כך את המקרה ממלכים, כדי ללמוד ממנו אורחות חיים. המקרה במלכים מראה כיצד אותם אנשים מצורעים פעלו על פי שכלם הישר והגיונם הבריא, כשערך החיים עומד בראש מעייניהם.

בהמשך דנה הגמרא בהיתר לקבלת טיפול רפואי מרופא נוכרי החשוד על

שפיכות דמים, ויש חשש שימית את החולה היהודי בזדון: "אמר רבא אמר רבי יוחנן ספק חי ספק מת - אין מתרפאין מהס, ודאי מת מתרפאין מהן". חולה שודאי ימות אם לא ינתן לו טיפול רפואי, מותר לתת לרופא נכרי לטפל בו אף על פי שיש חשש שהרופא ימית את החולה מיד, והחולה יפסיד את חיי השעה הדאיים שלו (מובן, שיש לשקול מה חסבירות שהרופא ימית את החולה, ועל פי זה להחליט).

והקשו בתוספות (שם ד"ה לחיי שעה) מהגמרא ביומא (פה, א) שם מדובר באדם שנפלה עליו מפולת שמפקחין עליו את הגל בשבת, לחוש לחיי שעה. אם כן רואים אנו שחוששים לחיי שעה; ותרצו: "דאיכא למימר דחכא והתם עבדינן לטובתו דהתם (ביומא) אם לא תחוש ימות והכא אם תחוש ולא יתרא... ודאי ימות וכאן וכאן שבקינן הודאי לימעבד הספק". וכך פסק גם המחבר בשולחן ערוך כדברי הגמרא: "אבל אם הוא ודאי מת מתרפאין ממנו (מן הרופא הנכרי) דלחיי שעה לא חיישינן". וזאת אף על פי שבמצבים אחרים התורה מקפידה מאד על חיי שעה, ואפילו אדם גוסס מחללים עליו את השבת.

גם רבותינו האחרונים דנו בשאלה זו. התתם סופר בתשובה (יורה דעה תשובה ע"ו) דן בנערה החולה במחלה שאין בה סכנת מיתה ופוסק שאסור לתת אותה לכוזבים מארץ ישמעאל, אף על פי שיש להם תרופה שיכולה לרפאות אותה אך עלולה גם לחמית אותה. מתשובה זו ניתן ללמוד שאילו היתה אותה נערה חולה במחלה קשה וימיה היו ספורים, מותר היה למסור אותה לטיפול הנ"ל אף על פי שיש בו גם סבירות שהיא תמות מאותו טיפול. בעל ה"שבות יעקב" דן בשאלה של חיי שעה ודאיים מול חיים ארוכים מסופקים, ואומר: שהואיל ויש סכוי שבזכות הטיפול החולה ירפא לגמרי, ודאי לא חיישינן לחיי שעה "ומכל מקום צריך להיות מתון מאד בדבר, לפקח עם רופאים מומחין שבעיר ויעשה על פי רוב דעות הרופאים עם הסכמת החכם שבעיר" (חלק ג סימן עה).

לאורך הדורות דנו בשאלה זו, ותמיד התשובה היתה חד משמעית, במקום שיש סכוי להרפא לחיי שעה לא חיישינן. ההגיון העומד מאחורי תשובה זו הוא פשוט ואינו דורש הסברים מיוחדים, כמו שראינו במקרה שבספר מלכים שבו פעלו המצורעים על פי שיקול אחד, שאותו גם מורה התורה בהוראה: "וחי בהם" - והוא השאיפה לחיים.

מובן, שבכל מקרה יש להיוועץ ברופאים ולשקול את הצדדים, עד כמה ודאי שהחולה ימות אם לא יטופל? ומחם סיכויי החצלתה של הטיפול מול הסיכויים שהוא יכשל? אך תמיד יש לשים נגד עינינו כי "דרכיה דרכי נעם" וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא "הרדב"ז (רבי דוד בן זמרא) בתשובותיו חלק ג אלף נב (תרכז).

הכנסת עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מודאי סכנה

רביס דנו בשאלה האם אדם המעוניין לתרום אחד מאיבריו, שאין הנשמה תלויה בו, כגון כליה לחולה שיש בו סכנה, רשאי להכניס עצמו למצב של ספק סכנה כדי להציל את חברו ממצב של ודאי סכנה?

הכסף משנה, בהלכות רוצח ושמירת הנפש (פרק א הלכה יד) מביא את דעת הירושלמי בשם ההגהות מימוניות, שאדם מחוייב להכניס עצמו לספק סכנה, כדי להציל את חברו מודאי סכנה מדין "לא תעמוד על דם רעך". אולם כמה מהאחרונים פסקו שאסור לאדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מודאי סכנה, ולא זו בלבד אלא שאדם העושה כן נקרא בפייהם "חסיד שוטה". בפסק זה הסתמכו הם על תשובתו של הרדב"ז. כך כתוב בתשובה זו: "ואם יש ספק סכנת נפשות הרג זה חסיד שוטה" [חלק ג אלף ג (תרכז)]. מתשובה זו הסיקו שהרדב"ז פוסק שאדם מחוייב להציל את חברו רק במקרה שאין בהצלה זו ספק סכנה. אך אם יש בה ספק סכנה אסור להצילו, ואם הציל הרי זה חסיד שוטה.

בשו"ת ציץ אליעזר דן הרב אליעזר ולדנברג. בשאלת תרומת איברים של אדם בריא כדי להציל חברו ממות בטוח. בתשובתו הוא פוסק לאסור ומסתמך על תשובת הרדב"ז הנ"ל, וזו לשונו: "ובראש כולם הבאנו מה שסלל לנו את הדרך בהלכה זאת הרדב"ז ז"ל בתשובותיו סימן תרכז.

נראה בעליל שהיה סבירא ליה להרדב"ז שמהירושלמי אין כל הוכחה לכך (שהרי הכסף משנה הביא בשם הגהות מימוניות שמהירושלמי מוכח שחייב אדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מודאי סכנה)... היוצא לנו להלכה מכל האמור: א. אסור לו לאדם לנדב אבר מאבריו שיש בהסרתו ממנו ספק פקוח נפש כדי לשותלו בגופו של חברו ולהצילו על ידי כן מסכנה ודאית שנשקפת לו בלי זה. והעושה כן הרי זה חסיד שוטה. ב. ישנו איסור גם על הרופא לבצע ניתוח כנוצר בסעיף א (ציץ אליעזר חלק י סימן כה).

הרב שמחה קוק במאמר העוסק בענייננו כתב: "לגבי הצלת חברו ממות בטוח על ידי אבוד איבר של עצמו פוסק הרדב"ז כי אין חייב אלא מצד מדת חסידות ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה" (אסיא חלק ג, עמוד 292).

מתשובות אלו למדים אנו, שאסור לאדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מודאי סכנה, וזאת בחסתמך על תשובת הרדב"ז.

כעת עלינו לשאול: האם דעתו של הרדב"ז בנידון דנן היא אכן כפי שמשמע מאותם אחרונים שפסקו הלכה על פיו?

לצורך ביאור דעת הרדב"ז נביא שתיים מתשובותיו במלואן, ובעזרתן נבאר במדויק את דעתו בנידון דידן.

אלף נב (תרכז) שאלת ממני אודיעך דעתי על מה שראית כתוב אם אמר השלטון לישראל הנח לי לקצץ אבר אחד שאינך מת ממנו או אמית ישראל חבירך. יש אומרים שחייב להניח לקצץ האבר הואיל ואינו מת והראיה מדאמרינן בעבודה זרה חש בעיניו מותר לכוחלה בשבת ומפרש טעמא משום דשוריינו דעינא בלבא חליא משמע הא אבר אחר לא, והשתא יבוא הנדון מקל וחומר ומה שבת החמורה, שאין אבר אחד דוחה אותה היא נדהית מפני פקוח נפש, אבר אחד שנדחה מפני השבת אינו דין שתדחה מפני פקוח נפש, ורצית לדעת אם יש לסמוך על טעם זה:

תשובה זו מדת חסידות אבל לדין יש תשובה מה לסכנת אבר דשבת שכן אונס דאתי משמיא ולפיכך אין סכנת אבר דוחה שבת אבל שיביא הוא האונס עליו מפני חבירו לא שמענו. ותו דילמא על ידי חתיכת אבר אף על פי שאין הנשמה תלויה בו שמא יצא ממנו דם הרבה וימות ומאי חזית דדם חבירו סומק טפי דילמא דמא דידיה סומק טפי. ואני ראיתי אחד שמת על ידי שסרטו את אזנו שריטות דקות לחוציא מהם דם ויצא כל כך עד שמת והרי אין לך באדם אבר קל כאוזן וכל שכן אם יחתכו אותו. ותו דמה לשבת שכן הוא ואיבריו חייבין לשמור את השבת ואי לאו דאמר קרא וחי בהם ולא שימות בהם חוה אמינא אפילו על חולי שיש בו סכנה אין מחללין את השבת תאמר בחבירו שאינו מחוייב למסור עצמו על הצלתו אף על גב דחייב להצילו בממונו אבל לא בסכנת איבריו. ותו דאין עונשין מדין קל וחומר ואין לך עונש גדול מזה שאתה אומר שיחתוך אחד מאיבריו מדין קל וחומר והשתא ומה מלקות אין עונשין מדין קל וחומר כל שכן חתיכת אבר. ותו דהתורה אמרה פצע תחת פצע כויה תחת כויה ואפילו הכי חששו שמא על ידי חכויה ימות והתורה אמרה עין תחת עין ולא נפש ועין תחת עין ולכך אמרו שמשלם ממון והדבר ברור שיותר רחוק הוא שימות מן החויה יותר מעל ידי חתיכת אבר ואפילו הכי חיישינן לה כמו שכתבתי בנידון דידן. תדע דסכנת אבר חמירא דהא חתירו לחלל עליה את השבת בכל מלאכות שהם מדבריהם אפילו על ידי ישראל. ותו דכתוב דרכיה דרכי נועם וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חבירו הלכך אינו רואה טעם לדין זה אלא מדת חסידות ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזהואם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחברים. וחנראה לע"ד כתבתי:

אלף תקפב (ריח) שאלת ממני אודיעך דעתי במה שכתב הרמב"ם ז"ל הלכות רוצח ושמירת נפש פרק קמא כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך וקשיא לך חדא שהרי כתב זה הדין למטה. ותו דלמטה

כתב עובר על שני לאוין ועשה של וקצותה את כפה:

תשובה מה שכתב הרב. ז"ל כל היכול להציל וכו' איירי במי שיכול להציל להדיא בלא שיסתכן המציל כלל כגון שהיה ישן תחת כותל רשע שהיה יכול להעירו משנתו ולא העירו או כגון שיודע לו עדות להצילו עבר על לא תעמוד על דם רעך. ולא זו בלבד אלא אפילו יש בו קצת ספק סכנה כגון ראה אותו טובע בים או לסטים באים עליו או חיה רעה שיש בכל אלו ספק סכנה אפילו הכי חייב להציל ואפילו שלא היה יכול להציל בגופו לא נפטר בשביל כך אלא חייב להציל בממונו. ולא זו בלבד דברי היזיקיה אלא אפילו שמע עכו"ם וכו' דלא ברי היזיקיה כולי האי דדילמא ממלכי ולא עבדי אפילו הכי חייב להציל ואם לא הציל עבר על לא תעמוד על דם רעך ובכל הני לא שייך לא תחוס עליך שחרי אינו מצווה לחוס (עליו) על העכו"ם. ולא שייך נמי וקצותה אם כפה שחרי אינו מצווה שלא לחבול בהם אבל ישראל חרדף אחר חבירו לחורגו או אחר הערות לבועלה ויכול להציל ולא הציל חרי זה ביטל מצות עשה דכתיב וקצותה את כפה ועבר על שני לאוין על לא תחוס עיניך ונוסף עליו על לא תעמוד על דם רעך הכולל את כל מי שיכול להציל ולא הציל. ואם תאמר היכי שייך במי שבא על הערות לא תעמוד על דם רעך שחרי אינו רוצה לחורגה. ויש לומר דקרא הכי משמע לא תעמוד על תקלת רעך ואשה זו נפגמת על ידי בעילה זו. אי נמי לפעמים לא תתרחק ויחרגנה האנס. והוי יודע שיש בכלל לאו זה שלא יעמוד על הפסד ממון חבירו. אלא שאינו חייב להכניס עצמו לספק סכנה בשביל ממונו אבל להציל נפש חבירו או שלא יבא על הערות אפילו במקום דאיכא ספק סכנה חייב להציל והכי איחא בירושלמי. ומכל מקום אם הספק נוטה אל הודאי אינו חייב למסור עצמו להציל את חבירו ואפילו בספק מוכרע אינו חייב למסור נפשו דמאי חזיה דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דדידה סומק טפי אבל אם הספק אינו מוכרע אלא נוטה אל ההצלה והוא לא יסתכן ולא הציל עבר על לא תעמוד על דם רעך. הנראה לע"ד כתבתי:

לכאורה, נראה, כי תשובתו השנייה של הרדב"ז הפוכה לתשובתו הראשונה. שכן בתשובה הראשונה נאמר: "ואם יש ספק סכנת נפשות חרי זה חסיד שוטה", ובתשובה השנייה: "ולא זו בלבד, אלא אפילו יש בו קצת ספק סכנה כגון ראה אותו טובע בים או לסטים באים עליו או חיה רעה, שיש בכל אלו ספק סכנה אפילו הכי חייב להציל... והכי איתא בירושלמי".

ואולם אם נתבונן, נראה, שניתן ליישב את שתי התשובות וששיטת הרדב"ז אחת היא. המפתח לפיתרון תלוי בשאלה שעליה ענה הרדב"ז. בתשובה הראשונה (תרכז): "שאלת ממני אודיעך דעתי על מה שראית כתוב אם אמר השלטון לישראל הנח לי לקצף אבר אחד שאינך מת ממנו או אמית ישראל חברך". השאלה נשאלה

בסיטואציה קשה מאד, בה השלטון מחזיק תחתיו שני יהודים ומתעלל בהם. היהודים עומדים חסרי אונים אל מול השלטון, לא יודעים מה יהיה גורלם בעוד דקות ספורות, והיחם עומדים תלויים מנגד. אחד מאנשי השלטון פונה אל היהודי האומלל ומציב בפניו שתי ברירות, אחת שיניח לו לקצץ אחד מאבריו, שאין הנשמה תלויה בו כגון יד וכדומה או שיהרוג את חברו. במקרה כגון זה אומר הרדב"ז, שאם אין בקציצת האיבר ספק סכנת נפשות, אז זו מידת חסידות לתת לשלטון לקצץ את האיבר, ואם יש בקציצת האבר ספק סכנה אז הנותן לשלטון רשות לקצץ את איברו, חרי זה חסיד שוטה. במקרה זה אם יסכים היהודי לקציצת איברו, ודאי שהוא מכניס את עצמו למצב הקרוב לסכנת נפשות, שחרי אין באותו מקום רופא שיטפל בו, ויש גם סיכוי שכתוצאה מקיצוץ האבר הוא יאבד דם וימות, וגם אם לא ימות מקיצוץ איבר מי ערב שהשלטון לא יהרוג את חברו בכל אופן, או שאולי אפילו יהרגו אותו, ואם לא יהרגו אותו אז אולי ימשיך השלטון בחתעללות וירצה לקצץ איבר נוסף תוך איום שיהרגו אחד מהם וכן הלאה...

פשוט וברור מדברני אותו שלטון שחיי שני היהודים אינם חשובים להם. כלל ועיקר, ומטרתם היתידה היא הנאה מהתעללות באותם יהודים אומללים. במקרה זה אמר הרדב"ז שלא יעלה על הדעת שהתורה תחייב את היהודי הנ"ל לשתף פעולה עם המתעללים בו. וכותב הרדב"ז בתשובתו זו: "ותו דכתב 'דרכיה דרכי נעם' וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא". אין המדובר בתשובה זו בדיני הצלת חיי אדם, לא נוכל לאמר שבמקרה זה יש ליהודי אפשרות להציל את חיי חברו הנתונים בסכנה, ופשוט שלא נשווה מקרה זה למקרה של הרואה אדם טובע בנהר.

התשובה השנייה של הרדב"ז (ריח) עוסקת בגדרי מצוות "לא תעמוד על דם רעך". פה מדובר במקרה, שבו יהודי בן חורין רואה את חברו נתון בסכנת נפשות. כגון שטובע בנהר או שחיה רעה תוקפת אותו. כאן התורה מצווה אותנו לנסות ולהציל את חיי אותו יהודי ואפילו יש בהצלתו ספק סכנה למציל. מובן, שכל העומד לקפוץ לים כדי להציל את חברו מחוייב לעשות לעצמו חשבון, ולוודא שאכן יודע הוא לשחות ושהים לא סוער במידה שגם הוא וגם חברו יטבעו.

לכן דווקא מתשובה זו עלינו ללמוד את גדרי המצווה של הצלת נפש מישראל, ואם כך משמע מכאן שחייב אדם להציל את נפש חברו אפילו במקום שיש בו ספק סכנה, ואם הספק נוטה אל הודאי אינו מחוייב למסור עצמו להציל את חברו.

ומסקנה מכאן שבבואנו לדון בשאלת תרומת איברים לא שייך לומר שהתורם הוא חסיד שוטה. כבתשובתו הראשונה של הרדב"ז, אלא יש לנו ללמוד את גדרי תובת הצלת נפשות דווקא מחתשובה השנייה העוסקת בגדרי מצווה זו. אמנם במקרה של תרומת איברים, אין ביטחון שההשתלה תצליח ושחמושתל יחלים. אך מצד שני נראה, שחתורם שמסכן את עצמו בניתוח ובהוצאת האיבר (כגון כליה)

אינו מכניס עצמו לסכנה גדולה מאד. וודאי שלא נאמר שהוא מכניס עצמו לספק סכנה הנוטה אל הודאי. שהרי הוא נמצא כל העת תחת השגחתם הצמודה של רופאים מומחים ורק המושגל נמצא בסכנה גדולה שמא האיבר המושגל לא יקלט בגופו. ולכן נראה שאדם המסכים לתרום איבר לחברו יכלל בגדר "מידת חסידות" ובשום פנים ואופן לא "חסיד שוטה".

סיכום

סקרנו במאמרנו זה שני מצבים: ראשית, דנו בשאלה האם מותר לאדם לקבל תרופה היכולה לרפא את מחלתו ולהצילו ממות ותוך כדי כך לסכן את חיי השעה הודאיים שלו.

ראינו שבמקרה כגון זה אומרת הגמרא: "לחיי שעה לא חיישינן", ולכן נראה, יש חיתר לחשתמש בטיפול או בתרופה שעלולים אולי להחמיר את המצב. כמובן, יש לחשב בכובד ראש את סכויי החצלתה של אותה תרופה כנגד סכויי כשלונה, וכן יש לקחת בחשבון כמה זמן יחיה החולה במידה שלא ישתמש באותה תרופה או טיפול, ובמידת היסורים בהם יתייסר החולי במשך חיי השעה, שנותרו לו. על הרופאים להתייחס למכלול השיקולים הללו ולהגדיר את המצב שבפניו הם עומדים. רק כך אפשר יהיה לפסוק הלכה במקרה זה.

השאלה השנייה עסקה באדם המוכן לסכן את עצמו למען הצלת חברו, בלימוד ובחקירה בנושא נחשפה בפנינו דעתו הנכונה של הרדב"ז. רבי, שהסתמכו על תשובת הרדב"ז הראשונה, פסקו שאסור לאדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מודאי סכנה. אנו הוכחנו כי תשובתו זו נאמרה במקרה של אונס על ידי גויים. ואילו דעתו של הרדב"ז מופיעה בתשובה השנייה בה נאמר שמותר ואף חובה על האדם להציל את חברו, גם אם יש בכך סיכון מסוים, כחלק ממצוות "לא תעמוד על דם רעך".

המשותף לפסיקת החלכה בשני המקרים היא הנטייה לא לשבת בחוסר מעש, אלא להשתדל ולנסות להציל חיי אדם, והדבר נכון אף אם יש סיכון מסוים בהצלה זו. ונסיים בתפילה לרופא החולים שישלח רפואה שלימה ומחירה לכל חולי עמו ישראל.

1. העירונו מו"ר ראש הישיבה הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א שאת תובת הכנסת עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מודאי סכנה, ניתן ללמוד בפשטות ממצוות הצלת נפשות בשבת. שמוזכר שם: "ואפילו יחיד. הנרדף מפני גוים או מפני נחש או דוב כשהוא רודף אחריו להרוג מצות להצילו ואפילו בעשיית כמה מלאכות בשבת ואפילו לתקן כלי זין להצילו מותר" (רמב"ם שבת ב, כד). וברוך שביציאה בכלי זין כדי להציל (אפילו יחיד) מגוי הרודף אחריו, יש הכנסת היוצא להציל לספק סכנה.